

VINCZE TAMÁS

MITROVICS GYULA PEDAGÓGIAPROFESSZOR,
A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN-
TUDOMÁNYEGYETEM 1940/41. ÉVI RECTOR
MAGNIFICUSA

Mitrovics Gyula művészetek iránti intenzív érdeklődése és a Sárospatak–Debrecen tengely mentén kifomálódott protestáns identitás jelentette az alapot és keretet abhoz a nagy ívű pályához, amelyet a pataki tanárcsalád gyermeke a XX. század első felének Magyarországon befutott. Első publikációinak sikere, pozitív visszhangja egy művészettörténeti pályára vagy esztétakarrier reményére jogosították fel a törekvő ifjú tanárt, de az „újszülött” debreceni egyetem bölcsészkarának érdekei más irányt szabtak tudományos érdeklődésének: így a neveléstudomány felé fordult a figyelme, amelynek 1917-ben magántanára, majd 1918-ban nyilvános rendes egyetemi tanára lett. Ettől kezdve párhuzamosan foglalkozott az esztétikával és a pedagógiával, 1941-es nyugdíjazásáig ő gondoskodott az itt tanuló bölcsészhallgatók nevelésméleti, neveléstörténeti és pszichológiai ismeretekkel való felvértezéséről. Mitrovics az 1940/41-es tanévben, közvetlenül a nyugdíjba vonulása előtt töltötte be az egyetem rektori tisztségét. Vezetői magatartását az óvatos kompromisszumok keresése jellemezte, de az adott időszak nem is nagyon engedett mást a számára. Az ő rektorsága alatt kellett feladnia az egyetemnek a természettudományi tanszékeit, de a nem kevés diplomáciai érzékkel megáldott rektor elért annyit, hogy szakelődök alkalmazásával folytatódjon a megszüntetett tanszékek tárgyainak előadása. Mitrovics Gyula sorsa nyugdíjasként vett igazán tragikus fordulatot: 1949-ben – némi sugalmazásra – lemondott akadémiai levelező tagságáról, majd az ötvenes évek közepén elhagyta Magyarországot. Az egykori debreceni pedagógia-professzor Stuttgartban töltötte utolsó éveit, ott is hunyt el 1965-ben.

Kulcsszavak: Mitrovics Gyula, Debreceni Királyi Tudományegyetem, rektor, esztétika, neveléstudomány

PROFESSOR OF PEDAGOGY GYULA MITROVICS WAS RECTOR MAGNIFICUS OF THE HUNGARIAN ROYAL ISTVÁN TISZA UNIVERSITY OF DEBRECEN IN THE ACADEMIC YEAR OF 1940–1941. His profound interest in the arts and his Protestant identity shaped by the oscillation between the Sárospatak versus Debrecen axis constituted the basis and the framework for an overarching career which the child of a Sárospatak family of educators could fulfill in the Hungary of the first half of the 20th century. Despite the fact that the success of his early publications and the affirmative critical responses beckoned the young and upcoming teacher to a career in art history or to the calling of an aesthete, the interests of the arts faculty of the „newly born” university of Debrecen dictated a different professional alternative. His attention turned to pedagogy, of which he became privat-docent in 1917, then full professor in 1918. Starting from this juncture, he led parallel professional lives rooted in aesthetics and pedagogy. In the year before his retirement he was elected rector of the university. His attitude in this supreme office was characterized by seeking compromises, which was a direct consequence of the priorities of the age in which he lived. It was during his rectorship that the university was to surrender its science departments. However, the diplomatically sensitive rector was able to attain the continuance of instruction in the disrupted departments by employing external lecturers. During his retirement as pensioner

his life assumed a tragic turn: in the year 1949 – prompted by outside advice – he resigned his position as corresponding member of the Hungarian Academy then, in the middle of the 1950s he left Hungary. The one-time Debrecen professor of pedagogy spent his remaining years in Stuttgart and that is also where he died in 1965.

Keywords: Gyula Mitrovics, Hungarian Royal University of Debrecen, rector, esthetics, neveléstudomány, pedagogy

Mitrovics életútjának főbb állomásai a professzori kinevezésig

A debreceni egyetem első pedagógiaprofesszora 1871-ben született Sárospatakon, református lelkészcsaládban. Kovács I. Gábor történész kutatásaiból megtudható, hogy az apai ághoz tartozó felmenők eredetileg görögkatolikusok voltak, sőt „*apját, idős Mitrovics Gyulát is görögkatolikusnak keresztelték, de anyja vallását követve áttért reformátusnak*”.¹ Az idősebb Mitrovics Gyula a pataki teológiai akadémia professzora, az egyházi szónoklattan jeles szakértője volt.² Kortársai a liberális teológia egyik hazai apostolaként tartották számon, ez a felfogás teológiai tanári működését is alapvetően meghatározta. Fia jellemzése szerint nem volt elvonult szobatudós. Az ifjabb Mitrovics Gyula mint tanárgyerek természetesen a pataki gimnáziumban folytatta középiskolai tanulmányait, amelyek végén elnyerte az „*MTA Kazinczy-díját, amelyet a magyar irodalomban legnagyobb jártassággal rendelkező pataki gimnazista számára alapítottak*”.³ Érettségi után a budapesti egyetem magyar–latin szakára iratkozott, s itthoni tanulmányait bécsi és berlini stúdiumokkal egészítette ki.⁴ 1893-ban *A valóságáról* című esztétikai tanulmányával bölcsészdoktori címet nyert. Ez az év, amelyben tanári működését egykori alma materében, Sárospatakon megkezdte.

Mitrovics már egyetemista korától szorgalmasan publikált, első cikkei azonban javarészt irodalomtörténeti és képzőművészeti témájúak voltak. A fiatal tanár a nyári szüneteit is arra használta fel, hogy művészettörténeti ismereteit bővítse, múzeumi gyűjteményekkel megismerkedjen. Egy ilyen nyári szünetben megtett nagy útjáról Finkey Ferenc⁵ emlékezéséből kapunk képet.

¹ Kovács I. Gábor, „Mitrovics Gyula, a Sárospataki Református Kollégium erőterében nevelődött esztéta, pedagógus, akadémiai tag, egyetemi tanár életrajzi adattára és életútleírása”, in NYIRI Péter, szerk., *Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 27* (Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság, 2017), 422.

² Édesapjának egyéniségéről lásd ifj. MITROVICS Gyula, „Visszaemlékezések Mitrovicsra”, in ifj. MITROVICS Gyula, közrebo., *Mitrovics Gyula összegyűjtött papi dolgozatai I.* (Debrecen: Hegedűs és Sándor kiadása, 1906), 1, 23.

³ Kovács, „Mitrovics Gyula...”, 422.

⁴ Az 1890/91-es tanév első félévét Bécsben, a másodikat pedig Berlinben töltötte.

⁵ Finkey Ferenc (1870–1949) magyar jogtudós, egyetemi tanár.

„Helyettes tanári, akkor nekem bőségesen elegendő fizetésemből – írja Finkey – (egész évre ezer forint) pár száz forintot megtakarítva, két kedves tanártársammal és barátommal, Mitrovics Gyulával és Csontos Józssival végigjártuk Ausztriát és Németországot. Bécsnek, Münchennek, Prágának, Dresdának, Heidelbergnek muzeumait, képtárait és egyéb kulturnevezetésegeit alaposan megszemléltük.”⁶

Sárospatakon fogott bele Mitrovics abba a nagy vállalkozásba, amelynek gyümölcset 1904-ben szüretelte le: ekkor adták ki a fiatal tanár Schwegler-fordítását. Albert Schwegler bölcelettörténeti munkája ugyan már 1847-ben megjelent, a későbbi bővített kiadások azonban a kedveltségét és időtállóságát igazolták. Mitrovics a 15. kiadás alapján készítette el a mű magyar fordítását. Nem elégedett meg a német szerző munkájának pontos, világos tolmácsolásával, függelékét is csatolt a magyar változathoz, amelyben a magyar bölcsészet történetét ismertette, részben Erdélyi János nyomán. A magyar filozófiatörténet kiemelkedő alakjainak bemutatását Horváth Cyrill-lel zárta, mivel úgy gondolta, hogy a legutolsó évtizedek filozófiai mozgalmainak megítéléséhez „még hiányzik a *historiai távlat*.”⁷

Mitrovics érdeklődése és tanulmányai már ekkor túlmutattak egy átlagos középiskolai tanár tudományos felkészültségén, igényein. 1902-ben egy pályázat fel is csillantotta előtte a reményt arra, hogy belépjen a felsőoktatásba, s így érettebb ifjakkal foglalkozzon. A sárospataki református főiskola igazgatósága ugyanis pályázatot hirdetett egy akadémiai tanszékre, amelyhez főkönyvtárnoki állás is hozzá volt csatolva. A tanszék tárgyai a következők voltak a kiírás szerint: „1. *A magyar irodalomtörténet, kapcsolatban a magyar prot. irodalom történetével.* 2. *Művelődéstörténet vagy a körülményekhez képest nevelés- és oktatástan. Heti óraszám hat.*”⁸ A meghirdetett állást nem sikerült Mitrovicsnak elnyernie, egy olyan pályázó előzte meg (Horváth József Cyrill), akinek egyetemi magántanári képesítése is volt a régi magyar irodalom történetéből, valamint református lelkészi oklevéllel és könyvtárosi tapasztalatokkal is rendelkezett. A pályázat ténye azért mindenképpen érdekes, hiszen ekkor „kísértette meg” Mitrovicsot először a pedagógia felsőfokon való oktatásának lehetősége.

A sikertelen próbálkozás után Mitrovics elvágott Patakról, kereste azokat a helyeket, ahol munkáját jobban megbecsülik. 1904-ben kívánsága teljesült: ekkor nyerte el a miskolci felsőbb leányiskola igazgatói székét. Mitrovics a leányiskola élére kerülve ugyanazokat az elveket próbálta megvalósítani, amelyeket több mint egy évtizeddel korábban a leánygimnázium létrejötté körüli vitában megfogalmazott: a leányok magasabb műveltséghez juttatását, a felsőbb leányiskola által nyújtott ismeretek kiszélesítését.

⁶ FINKEY Ferenc, *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból* (Sárospatak: Ref. Főisk. Ny., 1944), 67.

⁷ Idézi PAULER Ákos, „Két új bölcsészettörténet”, *Magyar Paedagogia* (1904): 243.

⁸ *Sárospataki Lapok*, 1902. júl. 21., 668.

„Éppen azért azt hiszem – írta a leánynevelő intézet 1904/05-ös értesítőjében –, nem túlozok, midőn azt mondom, hogy a magasabb műveltség társadalmunk összes arra hivatott rétegeinek akkor válik igazi közkincsévé, igazi nemzeti tulajdonná, ha azt összes vonatkozásaiban művelt nőink is magukévá teszik. Ez a magas szárnyalású nemzeti műveltségnek nélkülözhetetlen létfeltétele.”⁹

A haladó nézeteket valló fiatal igazgató nem sokáig maradt Miskolcon: 1909-ben ugyanis megválasztották tanárnak a debreceni bölcsészeti akadémiai tagozat filozófiai tanszékére. A debreceni kollégium bölcsészeti akadémiai tagozata – mint az egyetem „előfutára” – 1907-ben kezdte el (újbóli) működését, s öt év alatt kilenc tanszék jött létre a kebelén belül. A filozófia oktatásával korábban egybeforrta a jogbölcselet tanítása, ám Öreg János nyugalomba vonulásakor ezt a tanszékot mentesítették a jogbölcselettől, s kizárólag a fiatal bölcsészeti fakultás szolgálatába állították. Az akadémiai tanárság – ha nem is ért fel az egyetemi professzori kinevezéssel – már a felsőoktatáshoz kapcsolta Mitrovicsot, új reményeket, nagyobb távlatokat nyitott meg előtte.

Akadémiai tanári székfoglaló előadásából, amelyet 1910. márc. 12-én olvasott fel a főiskola dísztermében, világossá válhatott tanártársai számára, hogy a filozófia új előadója igen intenzíven érdeklődik a – száz évvel ezelőtt még a filozófia részeként kezelt – pszichológiai kérdések iránt. Ebben az előadásban arra a kérdésre keresett választ Mitrovics, hogy milyen tényezők segítik a nemzeti sajátságok kialakulását, hogyan érvényesül az átöröklés törvénye a nemzet szintjén és milyen feladataink vannak nemzeti szellemünk észszerű konzerválása terén. Az utókor olvasója számára, aki naponta szembesül a globalizáció káros és hasznos hatásaival, Mitrovics gondolatmenete kényelmesnek és elbizakodottnak tűnhet: bár megmutatkozik benne a századforduló pszichológiai vizsgálódásainak alapos ismerete, nem számol a gazdasági érdekek és a „kulturális diktatúrák” nemzeti jelleget romboló, negatív értelemben homogenizáló törekvéseivel. Ezért is írhatta le a szerző az alábbi kijelentést: *„Ha tehát fölteszszük is, hogy valamikor meg lesz, legalább a főbb kérdésekben, a hallgatólagos bár, de egységes megállapodás az egyetemes emberiség érzés- és gondolatvilágában, ezzel szemben állandó ellensúlyul fog szolgálni a stabilis elemeknek a környezethatása.”*¹⁰

Mitrovics egyrészt az – akkoriban túlbecsült jelentőségű – átöröklésben, másrészt pedig az alkalmazkodásban – hiszen az azonos hatásoknak kitett egyedeknek azonos irányban kell alkalmazkodniuk is – látta a nemzeti szellem megőrzésének garanciáját. Bár halványan ő is érezte a nagy nemzetek „kulturális terjeszkedésének” folyamatában rejlő veszélyeket, bízott abban, hogy a kevésbé fejlett kultúrájú nemzetek is rendelkezhetnek azokkal az eszközökkel, amelyekkel kivédhetik az idegen hatások vonzását.

⁹ MITROVICS Gyula, „A felsőbb leányiskolák és az élet”, in MITROVICS Gyula, közl., *A Tiszáninnen Ref. Egyházkerület Internátussal Kapcsolatos Miskolczi Felsőbb Leányiskolájának Értesítője az 1904–1905. iskolai évről* (Miskolc: Szélényi és társa könyvnyomdája, 1905), 11.

¹⁰ MITROVICS Gyula, *A nemzeti szellem bölcsészeti alapjai: Székfoglaló értekezés* (Debrecen: Debreczen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, 1910), 10.

Szinte a trianoni döntés után megszülető kultúrfőlény-elmélet prófétai előlegezése jelent meg Mitrovics 1912-es dolgozatának alábbi befejező mondataiban, a nemzet kulturális erejébe vetett bizalom mellett:

„A tömegvonzás ereje a kisebb népekkel szemben is kérlelhetetlen következetességgel érvényesíti a maga törvényeit. Épen azért e létérdek parancsolta kötelesség, hogy belső erőink végső megfeszítésével és a szellemi, valamint erkölcsi erőtényezők sokszorosításával, összetartásával és okszerű kiaknázásával egysúlyozzuk a nálunk szerencsésebb és nagyobb népeknek a tömeghatását.”¹¹

Mitrovics Gyula mindössze öt éven át tevékenykedett akadémiai tanárként, mivel 1914-ben végre megnyílt Debrecenben az egyetem. A kollégiumi akadémiai tagozatok tanárai többnyire megpályázták az új egyetemen megszervezett tanszékeket, Mitrovics Gyula azonban kimaradt az 1914-es professzori pályázatokból. Az egyetem filozófia-professzora az ígéretes Bóhm-tanítvány, Tankó Béla lett, az irodalomtörténet tanszékét pedig Pap Károly nyerte el, aki már a rövid életű bölcsészeti akadémiai tagozaton is az irodalom oktatója volt. Esztétika tanszékét nem szerveztek a frissen alapított egyetemen, így Mitrovics sorsa egyelőre megoldatlan maradt. Érdekes itt arra gondolni, mennyire nem valósították meg az egyetemi tanszékek létrehozásakor König Gyula javaslatát, aki az új egyetemek alapításáról rendezett 1911-es ankéton a következő elgondolását fogalmazta meg:

„De a karokon belül semmiképpen nem szükséges, hogy a közoktatásügyi kormány szoroson ragaszkodjék a tanszékek azon beosztásához, mely itt [Pesten] vagy Kolozsvárott megvan. Idomítsa ehhez a tanszékeket, de idomítsa meg egy másik fontos körülményhez is, t. i. ahhoz, hogy a tanári succrescentia kérdése meg legyen oldva. Ne keressen folyton szisztematizált tanszékhez erőket, hanem keressen szisztematizált tehetségekhez tanszéket.”¹²

Ha a fenti elv alapján jártak volna el a debreceni bölcsészkar tanszékeinek kialakításakor, akkor feltétlenül szerveztek volna esztétika tanszékét itt, hiszen az elődintézményben tanított az ország egyik tehetséges esztétája.

1914 és 1918 között – jobb megoldás híján – a kollégium internátusának és könyvtárának vezetését bízták Mitrovicsra, s ő közben – amikor már sejtető volt az önálló pedagógiai katedra létrejötte – megszerezte a magántanári címet is neveléstudományból. A kar 1917. április 25-i ülésén tárgyalta Mitrovics habilitációs kérelmét s az ahhoz

¹¹ Uo., 12–13.

¹² Vélemények új egyetemek alapításáról, in *A Felső Oktatási Egyesület együttes ülésében Budapesten, 1911. évi május 15., 16., 17. és 19. napjain a M. T. Akadémia palotájában tartott enquete tárgyalásai* (Budapest: Franklin-Társulat, 1911), 42. (Az enquete második ülése, 1911. május 16-án, König Gyula hozzászólása.)

mellékelt tudományos dolgozatokról készített bírálatokat. Tankó Béla filozófus és Pokoly József történész vette górcső alá Mitrovics addigi munkásságát.

„Pokoly József megállapította, hogy Mitrovics Gyula munkássága kiterjed a bölcsészeti, lélektani, esztétikai, pedagógiai, irodalmi, egyháztársadalmi és művészeti kérdésekre. Ezután korábbi írásai közül részletesebben az esztétikai írásokat elemezte, mondván, ezekből jobban megismerhető tudományos módszere, mint túlnyomórészt gyakorlati célú pedagógiai munkáiból. Végül alaposabban taglalta a folyamodó legújabb, Az egyéni nevelés főbb szempontjai című pedagógiai munkáját. A másik bíráló, Tankó Béla, miután a kisebb, gyakorlati célú pedagógiai írásokat sorra vette, részletesebben szintén ez utóbbi munkát méltatta.”¹³

Pokoly József azt javasolta professzortársainak, hogy Mitrovics Gyulát „*hosszas főiskolai tanári működésére és tudományos irodalmi munkásságára tekintettel*” a kar mentse fel a magántanári kollokvium letétele és a próbaelőadás megtartása alól.¹⁴ Az indítványt a kar elfogadta, és így az egykori akadémiai filozófiatanárból „*A neveléstudomány bölcséleti alapjai*” c. tárgykör előadója, egyetemi magántanár lett.

Mitrovics a debreceni egyetem katedráján

Miután megtörtént a debreceni egyetemen a filozófiai és a pedagógiai katedra kettéválasztása (egy önálló pedagógia tanszék létesítésével), pályázatot hirdettek az új tanszék betöltésére. A kiírt professzori helyre hárman jelentkeztek: Mitrovics Gyula, Szelényi Ödön pozsonyi teológiai tanár és Péter János kézdivásárhelyi gimnáziumigazgató. A kar az 1917. október 18-i ülésén Tankó Bélát bízta meg a pályázatok értékelésével. Mitrovics számára kedvező volt, hogy azt a Tankó Bélát jelölték ki bírálólul, aki 1914-ben a filozófia katedráját elnyerte, s így őt voltaképpen egy professzori széktől megfosztotta. Joggal remélhette, hogy a filozófia professzora már csak lelkiismereti terhei könnyítése miatt is jó színben fogja őt feltüntetni a pályázatok értékelésekor.

Először a pályázatok rangsorolására felállított bizottság hallgatta meg Tankó jelentését a pályázókról 1917. november 15-én. Tankó a három pályázat részletes bemutatása után azt a konklúziót fogalmazta meg, hogy igazából egyikből sem rajzolódik ki olyan nagy koncepciójú egyéniség, amelyet a nevelélmélet katedrája megkövetelne. Különösen a római katolikus pályázó, Péter János aránylag szűk körre szorítkozó tanulmányai nem ígértek nagyszabású elméleteket megalkotó pedagógust. A másik két pályázót egymás mellé helyezte Tankó, noha Mitrovics ekkor még nem tudott olyan

¹³ Kovács, „Mitrovics Gyula...”, 424.

¹⁴ Jegyzőkönyv a debreczeni m. kir. tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karának 1917. évi április hó 25-én tartott VIII. rendes kari üléséről (dr. Pokoly József javaslata), Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatal Irattár (a továbbiakban: DE BTK DH Irattár).

szakirodalmi munkásságot felmutatni a neveléstudomány területén, mint Szelényi. Igaz, az kétségtől Mitrovics mellett szól, hogy református vallású, sőt református lelkészcsaládból származó tanárként pályázott a pedagógia egyetemi katedrájára. Az sem volt mellékes, hogy éppen ez a kar habilitálta magátanárrá, s 1909 óta vett részt a kollégium életében.

Tankó előadói javaslatát meghallgatva a bizottság „*dr. Mitrovics Gyula és dr. Szelényi Ödön tanárokat tudományos szempontból a maga részéről is egyenlőnek*” értékelte, igaz, a jegyzőkönyvbe bekerült az a megjegyzés is, hogy Mitrovics, mint a kar pedagógiából habilitált magátanára és a megszűnt bölcsészeti akadémiai tagozat tanára, már eddig is értékes és az egyetem javát előmozdító munkásságot fejtett ki.¹⁵ Az 1917. november 27–28-án megtartott III. rendes kari ülésen – Tankó megbetegedése miatt – Darkó Jenő ismertette a pedagógiai tanszék betöltésére érkezett pályázatokat értékelő bizottság munkáját. Majd annak megszavazása következett, hogy kit jelöljön a kar első, második és harmadik helyen a pályázók közül a tanszékre. Ahogy az várható is volt, nyolc szavazattal, egyhangúlag Mitrovicsot jelölték első helyen, majd ugyancsak egyhangúlag Szelényit a második helyen.¹⁶

Talán némileg a pozitív bírálatnak, de inkább régi érdemeinek köszönhetően Mitrovics „biztos befutóként” jutott a professzori székhez. Huszonhárom éven át, 1918-tól 1941-ig állt a pedagógiai tanszék élén. Professzori munkájának termését az 1930-as években „takaríthatta be”: ekkor nőtt meg ugrásszerűen a pedagógiából doktorálók száma, s ezekben az években alakult ki a kísérleti pedagógia elkötelezettjeiből is egy lelkes tanítványi kör.

Az 1920-as évek érdekes, szinte „tudathasadásos” periódust jelentettek Mitrovics életében: noha a pedagógia kinevezett egyetemi tanára volt, kisebb oktatáspolitikai cikkeken kívül jóformán egyetlen fontos neveléstudományi írása jelent meg, a Magyar Pedagógiai Társaságban tartott székfoglaló előadásának szövege. (Különös, hogy Mitrovics Gyula, noha már a Magyar Paedagogiai Társaság 1921. március 17-i nagygyűlésén társasági taggá választották, a székfoglalóját csak az 1926. október 16-i ülésen olvasta fel, „Szánálás és nevelés” címmel.) Ez mégsem jelenti azt, hogy Mitrovics professzor a 20-as években nem folytatott kiterjedt szakírói tevékenységet, sőt éppen ennek ellenkezőjét lehet megfigyelni: a frissen kinevezett pedagógiaprofesszor egyetemi tanársága első évtizedében publikált a legtöbbit, csak éppen nem neveléstudományi tanulmányokat, hanem esztétikatörténeti írásokat. Az 1920-as évek Mitrovics életében lázas, szorgalmas munkával teltek: ekkor gyűjtötte össze az anyagát 1928-ban kiadott monumentális művének, *A magyar esztétikai irodalom története* c. összefoglaló kötetnek.

A sok háttérkutatót igénylő monográfia megírása mellett Mitrovicsnak nem jutott ideje számottevő pedagógiai tanulmányok készítésére. A kor aktuális oktatáspolitikai

¹⁵ Jegyzőkönyv a paedagogiai tanszékre beérkezett pályázatok elbírálására kiküldött bizottságnak 1917. november hó 15-én tartott üléséről. Csatolva az 1917. november 27–28-án tartott bölcsészkar-i ülés jegyzőkönyvéhez, DE BTK DH Irattár.

¹⁶ Jegyzőkönyv a debreczeni m. kir. tudományegyetem bölcsész-, nyelv- és történettudományi karának 1917. november 27 és 28-án tartott III. rendes üléséről (23. sz.), DE BTK DH Irattár.

kérdéseire azonban hozzászólt, a jelentősebb oktatásügyi reformtervezetek vitáiban – rövidebb cikkekkkel – részt vett. Nem maradt ki az 1924-es középiskolai törvény javaslatának vitájából sem. A *Szózat* c. keresztény politikai napilap hasábjain Kornis Gyulával, a törvény egyik előkészítőjével polemizált.¹⁷ Elsőként azt kifogásolta, hogy az előkészület munkálataiból a szélesebb szakmai nyilvánosságot, sőt magát az Országos Közoktatási Tanácsot is kizárták. Majd rátért a törvényjavaslat lényegére: a három iskolatípusra, melyek közül a reálgimnáziumot mint köztes típust éppen e törvény alkotta meg. Mitrovics nem tartotta szerencsésnek a törvény által szentesített „furkációt”, helyette egységes középiskolai alaptagozatot kívánt, s csak a felsőbb osztályokban képzelte el a későbbi pályákra történő felkészítés szerinti szétágazódást. Nem új ez a gondolat Mitrovicsnál, már megjelent a *Nevelésügyi feladataink a háború után* c. 1918-as dolgozatában is. Mitrovics a külön iskolafajokban a nemzeti műveltség egységes kialakulásának, a felnövekvő generáció értelmi és érzelmi világában szükséges „közös nevező”, közös alap létrehozásának akadályát látta. Az általa javasolt egységes középiskolai alsó tagozatot a debreceni professzor „nemzeti iskolának” nevezné, ezzel is jelezve azt, hogy ennek célja a nemzet szellemi-lelki egységének a biztosítása. Javasolta ezenkívül a tanárképzés korszerűsítését, az idegen nyelvi szakosok intenzívebb felkészítését, valamint a középiskolai osztályok létszámának 60-ról legalább 40-re való csökkentését.

Az 1930-as évek is szüntelen munkában, sokféle tevékenység, köteleesség szorításában teltek Mitrovics életében. 1933-ban végre napvilágot látott pedagógiai rendszerének részletes, alapos kifejtése, *A neveléstudomány alapvonalai* című könyv. A 30-as években Mitrovics intenzív szervezőmunkát is folytatott, létrehozta a Magyar Esztétikai Társaságot, és aktívan részt vett az újonnan megalakult társaság folyóiratainak megindításában, szerkesztésében. Ez a tevékenység ugyan gyakrabban kimozdította Debrecenből, de nem lett hűtlen a cívisváros szellemi mozgalmához, tudományos-szakmai egyesületeihez sem. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Debreceni Körének ülésein – ha csak tehette – jelen volt, s hozzászólásaival, észrevételeivel gyakran hívta fel új szempontokra a tárgyalt témával kapcsolatban tanárkollégái figyelmét. Az 1930-as évek második felére ért be Mitrovics Gyula munkásságának vetése, ekkor kapta meg élete legnagyobb elismerését, az akadémiai tagságot. 1935. május 16-án választották az MTA levelező tagjává, a székkfoglalója megtartására pedig 1937. január 4-én került sor. Mivel elsősorban az esztétika területén végzett tudományos tevékenységével érdemelte ki ezt a megtiszteltetést, így a székkfoglaló előadását is esztétikai témából tartotta.¹⁸

1940-ben új tevékenységi kör várt Mitrovicsra: megbízták az egyetemi rektorsággal. Egy éven át viselte a rektori méltóságot, egy olyan tanévben, amelyben számos nehéz

¹⁷ MITROVICS Gyula, „A középiskola reformja”, *Szózat* 6, 59. sz. (1924): 1–2. Erre reagál a pesti egyetemi professzor a *Szózat* 1924. márc. 22-i számában: KORNIS Gyula, „A középiskolai reform kérdéséhez”, *Szózat* 6, 69. sz. (1924): 1. A debreceni pedagógiaprofesszor viszontválasza a *Szózat* 1924. márc. 27-i számában jelent meg: MITROVICS Gyula, „Középiskolai reform: Válasz Kornis Gyulának”, *Szózat* 6, 72. sz. (1924): 1.

¹⁸ Az előadás címe: „Az esztétika fogalma és főbb problémái”. Megjelent az *Esztétikai Füzetek* 1939-es évfolyamában.

feladattal, problémával kellett szembesülnie az egyetem első számú vezetőjének. 1941-ben ismét egy jelentősebb munkája jelent meg, *A műalkotás szemlélete* c. rendszerező igényű, terjedelmes műve. E könyv célja – a tudományos rendszeralkotás mellett – az volt, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye és megkedveltesse. Mitrovics szinte majdnem mindegyik művészeti ág esztétikai megértésének belső titkaiba bevezeti az olvasót: elmélyült ismertetést ad a térbeosztásról, a vonalvezetésről, a hangok, színek misztikájáról, az iparművészeti, építészeti, szobrászati, zenei és irodalmi művek értelmezési lehetőségeiről, széptudományi megközelítéséről.

A műalkotás szemlélete című könyv volt Mitrovics utolsó jelentősebb publikációja. 1941 augusztusában nyugalomba vonult, s nyugdíjasként már nem jelentetett meg magvas tanulmányokat. Át kellett élnie azt, hogy katedráját Karácsony Sándor kapta meg, akitől az általa vezetett tanszéket és az eddig elért eredményeket annyira féltette, és akiről tudta, hogy teljesen más rendszerű és más felfogású pedagógiát fog előadni. A sors iróniája az volt, hogy nemcsak az általa Debrecenben meghonosított neveléstudományi irányzat mellőzését, de utóda egyedi pedagógiai rendszerének megfojtását, sőt Karácsony halálát is megérte. Hanák Tibor így rajzolta meg egy mondatban Mitrovics pályafutásának és nyugdíjban töltött éveinek érdekes ívét az adott kor viszonyaiba ágyazva:

„[...] sok évtizedes munkásságán és hosszú életén végighullámoztak a korszak politikai és szellemi hatásai a századelő reformhangulatától, a nemzetfelfőtő és fajmítoszba kapaszkodó ideológiákon át a gyors kiábrándulásig, majd a marxizmus megjelenéséig, melyet azonban már csak nyugdíjasként élt meg.”¹⁹

Nem tudjuk, csak sejthetjük, mi lehetett Mitrovics véleménye az 1948 után kibontakozó pedagógia jellegéről, gyökereiről és művelőiről. Önmagában is beszédes adat, hogy 1947. dec. 9-én (némi sugalmazásra) lemondott akadémiai tagságáról,²⁰ majd az ötvenes évek közepén elhagyta Magyarországot, s 1965-ben Stuttgartban hunyt el.

Mitrovics Gyula neveléstudósi munkássága

Mitrovics első pedagógiai munkája még a magántanári habilitációt megelőzően jelent meg. A közel 70 lapos kis füzet *Az egyéni nevelés főbb szempontjai* címmel látott napvilágot Debrecenben, s már ebben is világosan megmutatkozott, hogy Mitrovics

¹⁹ HANÁK Tibor, *Az elfelejtett reneszánsz: A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében* (Budapest: Göncöl Kiadó, 1993), 287.

²⁰ Erről a – korszakban nem egyedülálló – méltatlan mellőzésről, valamint a háttérben meghúzó okokról Bolvári-Takács Gábor kitűnő tanulmányában lehet olvasni: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor, „Mitrovics Gyula akadémiai tagságának megszűnése”, *Debreceni Szemle* 18, 4. sz. (2010): 232–241.

a nevelés problémáit pszichológusként közelíti meg. A rövid mű pozitív értékelést nyert a szakma legnívósabb folyóiratában, a *Magyar Paedagógiában* is. Méltatója, Vértés O. József megállapította, hogy „a szerző a pszichológiai alapon álló pedagógia új munkásként kedvezően mutatkozott be, mit annál inkább hangsúlyozunk, mert napjainkban veszedelmes módon szaporodik el éppen nálunk ebben a tudományágban a kontárok száma”.²¹ A viszonylag rövid terjedelem szelekcióra készítette a szerzőt, így természetesen a pszichológia általa leginkább ismert és kedvelt témái kaptak vázlatosabb bemutatást a műben, több fontos jelenség ismertetéséről azonban le kellett mondania. Erről a szerzői döntésről a recenzens így nyilatkozott:

„A képzet, az emlékezet, a típusok, az akarat, a képzelet, az értelmi munkateljesítő képesség, az érzelmek, az indulat ennek a munkának főbb pontjai. Az egyéniség pszichológiájának és a kísérleti pedagógiájának nem egy érdekes fejezetét veszi tollára a szerző. Nem kíván bevezetés vagy vezérfonal lenni, hanem – mint címében is jelzi – csak egyes szempontok megjelölője. Éppen ezért egyik-másik pontnál szívesebben időzik tovább, mint pl. a típusoknál, melyek különben is kiemelkedő részei az egyéniség pszichológiájának. Ezzel szemben természetesen akad olyan részlete is ennek a kérdésnek, mely rövid négy íven nem fér el. Hogy csak a legfőbbbet említsem: a tanulást, a fáradságot, melyeknek egyéni különbözőségére éppen az utolsó tíz év pszichológiája derített világosságot (G. E. Müller, Ephrussi, Lottie Steffens, Meumann, Offner).”²²

Több doktori dolgozat is utal Mitrovics Gyula második említésre méltó pedagógiai tanulmányára, amely – érdekes módon – egy neveléstörténeti témájú munka volt. *A magyar református iskola négyszázéves kulturális szolgálata* címmel jelent meg ez az írás 1918-ban, de előadás formájában már 1917. október 30-án elhangzott az Országos Református Tanáregyesület reformációi emlékünnepén. Mitrovics ebben nem a szokásos frázisokat, közhelyeket írta le a protestáns iskolák magyarországi megjelenésének, majd több évszázados működésének jelentőségéről, hanem egyéni és meglehetősen szokatlan megközelítéssel mutatta be a protestáns iskolák küldetését a Mohács utáni évtizedek magyar művelődéstörténetében. Írásából természetesen nem hiányzik a saját felekezetének nemzetmentő és kultúraápoló szerepét túlértékelő elfogultság, de ez nem von le semmit a dolgozat értékéből. Mitrovics ebben a dolgozatában némiképp vitatkozik a debreceni egyetem első történészprofesszorával, Pokoly Józseffel, aki a protestantizmus és a magyar nemzeti lélek szerencsés találkozásának, bensőséges egyesülésének magyarázatát abban kereste, hogy az „egyéniiség kifejtésére való törekvés” éppen olyan sajátossága a magyarságnak, mint a protestáns eszmekörnek. Mitrovics úgy gondolja, hogy az egyéniség elve nem csupán a magyar nemzet karakterének egyik sajátos-

²¹ VÉRTÉS O. JÓZSEF, „Mitrovics Gyula: Az egyéni nevelés főbb szempontjai”, *Magyar Paedagogia* 27, 4. sz. (1918): 216.

²² Uo.

sága, hanem minden népnél érvényesül. Az individuum-központúságban más miatt lát Mitrovics lényeges momentumot: nevezetesen amiatt, hogy éppen akkor léptek fel egyéniségkultuszukkal a protestáns iskolák, amikor „az összetartó állami kapcsolatok szétbomlásával a magyar állam eszméje a megoszlott magyarságnak csak az egyéneiben élhetett tovább és születhetett újra a nemzeti lélek alakjában”.²³

Mitrovics harmadik jelentősebb pedagógiai munkája a *Nevelésügyi feladatok a háború után* c. kis kötet volt. Már ebben a művében leszögezte, hogy a „jövő iskolájában az oktatás helyét a nevelésnek kell elfoglalnia, még pedig az egyéniség elvi alapjára helyezkedett nevelésnek. Azért fontos szerepet kell abban vinnie – vonta le következtetését – az egyéni értékek fölismerésének és megállapításának.”²⁴ Mitrovics a kísérleti pedagógia eszközeinek tudatosabb felhasználásával képzei el a tehetségek kiválogatását és támogatását is. Karácsony Sándornak azért nyerte meg a tetszését ez a kis munka, mert a szerző az egyénes tanár- és tanítóképzés koncepcióját vázolja benne, s ez Karácsony elképzeléseihez is közel állt.²⁵ Ebben a munkájában fejt ki Mitrovics először részletesen a középiskolai oktatás reformjáról alkotott elképzeléseit is. A középiskola demokratizálása és a nemzeti műveltség, valamint a „nemzeti politika” minél szélesebb körű terjesztése érdekében az alsó négy középiskolai osztály anyagának egységesítését javasolja.

Pedagógiai rendszerének legátfogóbb bemutatására 1933-ban megjelent művében, *A neveléstudomány alapvonalai* c. munkában tesz kísérletet. Ez a rendszer arra az emberképre épül, amely könyve első fejezeteiben körvonalazódik, s amelynek főbb vonásait a „tisza humanitász” fogalmában foglalja össze. A tiszta humanitász kifejtésének szentelt fejezet utolsó mondatában így összegzi emberképének lényegét: „Nem a technikai vívmányok jellemzik tehát az embert, hanem a szellemiség; nem anyagi életének a gazdagsága, hanem bekapcsolódása a transcendens világba.”²⁶ Mitrovics szerint a tiszta humanitász legjobban az emberi műalkotásokban fejeződik ki: „Az ember legteltesebben művészetében tükröződik, mert abban mutatja meg, hogyan látja s ítéli meg a világot s arra milyen érzelmekkel reflektál.”²⁷ A valóság megismerésén túl a művészet abban is segíti az embert, hogy önmagát minél mélyebben, alaposabban megismerje, ebből pedig egyenesen következik a művészet és a nevelés kapcsolatára nézve az a tétel, amely Mitrovics egész pedagógiai rendszerének alapját képezi. Az esztéta-pedagógus a következőképpen fogalmazza meg könyvében ezt az összefüggést:

„Ezért a nevelés munkájában fontos szerep vár a művészeti, általában az esztétikai szempontok érvényesítésére. A tiszta humanitász ezek érvényesítése nélkül

²³ MITROVICS Gyula, *A magyar református iskola négyszázéves kulturális szolgálata* (Debrecen: k. n., 1918), 7.

²⁴ MITROVICS Gyula, *Nevelésügyi feladataink a háború után* (Debrecen: Csáthy Ferenc kiadása, 1918), 64.

²⁵ Karácsony A magyar nép lelki alkata és a népiskolai reform című írásában tett említést Mitrovics e művéről.

²⁶ MITROVICS Gyula, *A neveléstudomány alapvonalai* (Debrecen–Budapest: Csáthy Ferenc, 1933), 27.

²⁷ Uo., 36.

ki nem bontakozhatik, már pedig mindenféle nevelési iránynak főcélja a tiszta emberiség eszményének a kiteljesítése, egyénekből és tömegekben lehető megvalósítása. A nevelés, az esztétikai szempontok irányításával, vezeti el az embert leghatározottabban önmagához.”²⁸

Mitrovics a művészetnek tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget az érzelmek fejlődésének szempontjából is.

A tiszta humánus eszmekörének és fejlődési fokozatainak alapjára épített pedagógiai rendszer támpilléreit – a neveléstudomány segédtudományait – az alábbi módon határozza meg és sorolja három csoportba a rendszeralkotó professzor:

- antropológiai tudományok, melyek a nevelés tárgyát, anyagát és eszközeit ismertetik;
- a szellemi és világnézeti tudományok, melyek a teleologikus tudományok szolgálatában állnak;
- a teológia a transcendens életközösség szolgálatában.

Mitrovics Gyula neveléstudományi rendszerének súlypontját kétségkívül az érzelmi élet nevelése jelenti. Hármassal indoklással támasztja alá ennek fontosságát: egyrészt az érzelmi élet fejlesztése mintegy betetőzése az egyéni életnek, másrészt ez a többi életérték kiélésének is nélkülözhetetlen feltétele, végül pedig az erkölcsi eszmények megvalósításában is az emberi igyekezet hatalmas rugója.

Mitrovics Gyula rektori tevékenysége

Mitrovics Gyula a nyugalomba vonulása előtti utolsó aktív professzori évében kapta meg a rektori méltóságot. Az irányító szerep nem volt ismeretlen a számára, hiszen már a miskolci felsőbb leányiskola igazgatójaként is bizonyította vezetői képességeit, valamint az egyetemen az 1923/24-es tanévben a bölcsészkar dékáni tisztét is betöltötte. Rektori éve mégis súlyos küzdelmek, problémák elé állította, hiszen mind a magyar belpolitika viharai, mind az akkori felsőoktatás átalakulási próbára tették a hazai egyetemek vezetőit. A Felvidék és Erdély egy részének visszatérése, valamint a kolozsvári egyetem személyi állományának megerősítése új kihívást jelentett az akkori magyar tudománypolitika számára. Sokan hangoztatták, hogy öt egyetem sok egy ekkora ország számára, s ezért az újabb alapítású egyetemeknek le kell mondaniuk valamely fakultásukról vagy intézetükről a „felsőoktatás körében eddig is felpanaszolt túltengés” megszüntetése érdekében. A debreceni egyetem bölcsészeti kara öt természettudományi tanszékét veszítette el. Mitrovics mint rektor memorandumot szerkesztett a megszüntetéssel fenyegetett természettudományi tanszékek megmentése érdekében. A memorandum-

²⁸ Uo., 36.

ban²⁹ hangsúlyozza, hogy eddig is a debreceni egyetem látta el a Tiszántúl protestáns középiskoláit matematikát és más természettudományi tárgyakat oktató tanárokkal. Mitrovics ebben a felterjesztésben kiemelte azt a tény is, hogy a debreceni egyetem a törvényben előírt székhelyén fejti ki tevékenységét, szemben a provizórikus jellegű pécsi és szegedi egyetemmel, utalva ezzel arra, hogy nem lehet ugyanazzal a mércével mérni a debreceni *universitást*, mint a többi vidéki egyetemet. Az öt természettudományi tanszék megszüntetése – nézete szerint – megnehezíti a szükséges tanári *succrescentia* biztosítását ezen a területen.

Az egyetem tanácsa, közepén Mitrovics Gyula

Mitrovics reális helyzetértékelése és kiváló tárgyalóképessége mégis eredményezett legalább egy kompromisszumos megoldást a kialakult helyzetben. Mitrovics így emlékezik meg erről a „félmegoldásról” év végi rektori beszámolójában:

„Megmozdulásunkra válaszul meghívást kaptunk a VKM-be szeptember 24-re, amikor is jelen voltak még részünkről Vay László báró képviselő és egyházkerületi főgondnok, Lossonczy István főispán és Kölcsey Sándor polgármester. A miniszter Ur Szily államtitkár Ur jelenlétében közölte velünk a kormány változhatatlan

²⁹ Dr. Mitrovics Gyula beszámoló jelentése, in *A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve az 1940–41. tanévről* (Debrecen: Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1941), 134–137. (A továbbiakban: *Évkönyv* 1940/41.)

döntését, hogy le kell mondanunk a természettudományi tanszékekről. Kifejezték a kormánynak azt a felfogását, hogy Debrecen hozza a legkisebb áldozatot, mert Pécsnek és Szegednek egy-egy egész fakultásról kell lemondania, míg mi a bölcsészeti karnak csak öt tanszékét veszítjük el átmenetileg az egyöntetűség kedvéért. Hiábavalónak látszott ezzel szemben a jelenlévők érvelése, mert mint jelezték, a kormány álláspontja változhatatlan. Reménytelen helyzetben terjesztettem elő javaslatomat. Ennek lényege az, hogy térjünk vissza ismét a természettudományok tanításánál átmenetileg ahhoz a gyakorlathoz, amelyen ennek a szekciónak a működését megbízott szakelőadók bevonásával 1924-ben megindítottuk s a természettudományi rendes tanárok kinevezéséig fenntartottuk. Most is, mint akkor, rendelkezésünkre áll az orvosi kar két természettudományi tanszéke és jeles előadók, mint akkor, úgy most is szívesen jönnek segítségünkre. Ez a megoldás nem ütközik a kormány elhatározásába, mert, bár fájdalommal, az öt tanszékét tényleg nélkülözzük és a munka, valamint a tanárképzés az eddigi keretekben mégis tovább folytatható. Ezt a javaslatot a Miniszter Ur elfogadhatónak találta. [...] Ezzel sikerült megmentenünk egyetemünkön a természettudományi szakok működésének a folytonosságát, annyival is inkább, mert a kormány jóindulatú támogatásával biztosította az átmenetileg szünetelő tanszékek felszerelésének és intézményeinek a fennmaradását és fejlesztését.”³⁰

Mitrovics székfoglaló rektori beszédében, amely a *Magyar Paedagogia* 1940-es évfolyamában is megjelent,³¹ a nevelési gyakorlat és a neveléstudomány kapcsolatáról értekezett. E beszédében rövidre fogva saját pedagógiai rendszerét és annak alapfogalmait is ismerteti. A rektori székfoglaló alkalmát is megragadja tehát, hogy kifejthesse: szerinte az ideális nevelői cél a tiszta humanitás megvalósításának segítése. A pedagógia feladatának meghatározásakor Spranger megállapítására támaszkodik, aki összefoglaló szerepet szánt a pedagógiának a többi tudomány mellett. A professzorokkal szemben megfogalmazott elvárások megváltozását, a kor követelését a következőképpen mutatja be:

„A régi neveléstudománynak az a felfogása, amely feladatait jobbra csak a gyermekkel és a korai ifjúsággal szemben írta körül, kell hogy egyetemi vonatkozásban is engedjen a fejlődésnek; azért kell, hogy az egyetemi tudományos munka is egészüljön ki nevelői munkává és az egyetemi tanár is a tudóstól a nemes és nagyvonalú nevelői egyéniség teljességéig. A társadalom korábban az egyetemi professzortól nem várt egyebet, mint tudományos előadásokat, esetleg a tudományos gyakorlatok irányítását; ma azonban várja – és jogosan várja – az egyetemes lelkiség magasrendű értékeinek kisugárzását is.”³²

Mitrovicsnak a rektori méltóságból adódóan szomorú kötelességei is voltak. Neki kellett elparentálnia Csűry Bálint nyelvészprofesszort, aki a debreceni bölcsészkar egyik

³⁰ Uo., 148–149.

³¹ MITROVICS GYULA, „Neveléstudomány és nevelés”, *Magyar Paedagogia* 49, 4–5. sz. (1940): 348–355.

³² Mitrovics Gyula egyetemi ny. r. tanár, e. i. rector székfoglaló értekezése, in *Évkönyv 1940/41*, 15–16.

büszkesége volt. Mitrovics Csűry temetésén mondott beszédében az elhunyt professzortárs szorgalmát, jó értelemben vett fanatizmusát az alábbi szavakkal méltatta:

„Vállalt tudományos feladatainak a folytatása mellett a finn-ugor összehasonlító nyelvészet tanulmányozásába feküdt bele, hogy ezen a téren is méltó legyen nagy elődjéhez Pápay Józsefhez és hogy megfelelhessen hivatásának, amely nemcsak a magyar, hanem a finn-ugor összehasonlító nyelvészet egyetemi előadását is megkívánta. Mellékesen másnemű megbízásainak is eleget tett. Halála előtti hetekben végezte el a Gombocz irodalmi hagyatéka reábizott részének a feldolgozását, amit személyesen akart Budapesten Akadémiánknak átnyújtani. Azért talán nincs túlzás abban, ha azt mondom: az ő kettős tanszéke, az ő kettős feladata, amelyet mindenütt másutt két ember lát el, vált végzetévé. [...] Szervezetétől elvont minden regenerációs lehetőséget, mert úgy érezte, hogy csak így tud megfelelni minden kötelességének. Áldozatul esett önmagával szemben felállított szigorának és magas célokat kitűző hivatástudatának.”³³

Mitrovics mondott búcsúbeszédet Huss Richárd németprofesszor ravatalánál is. Huss professzor az egyetem népszerűtlen tanárai közé tartozott: a hallgatókkal szemben éreztetett hangsúlyozott távolságtartása, a pángermán utópia folyamatos emlegetése kedvezőtlené tette a megítélését. Mitrovics ezért arra törekedett a nekrológ megfogalmazásakor, hogy tapintatosan inkább csak tanártársa tudói érdemeiről szóljon, kutatásainak jelentőségét boncolgassa. Huss szakmai portréját így rajzolta meg a gyászbeszédében:

„Tudományos munkássága úgyszólván minden területet felölel. Szűkebb hazájának, az erdélyi szász területnek nyelvtörténete kötötte le legelőbb és legtartóssabban. [...] termékeny kutatásokat végzett az általános indogermanisztika terén is, kutatva a legrégebb összefüggéseket a finn-ugor s általában az urál-altáji nyelvcsaláddal. Rómában tartott nemzetközi kongresszuson nagy sikerű előadást tartott az indogermán labiovelárisokról. Könyvet írt a germán név eredetéről. – Irodalomtörténetben elsősorban a népvándorlás korának germán irodalma érdekelte. [...] Az újabb német irodalomból a weimari genie-korszak kötötte le érdeklődését.”³⁴

A mindenkori rektor iktatta be tisztségükbe – ünnepélyes körülmények között – a megürelt vagy újonnan alapított tanszékek élére kinevezett professzorokat is. A bölcsészeti karon Mitrovics regnálása alatt kapott egyetemi tanári kinevezést vitéz Mészáros Ede, Szabó Árpád, Paulovits István, Trombatore Gaetano és Pukánszky Béla. Mitrovicsra mint az egyetem első emberére hárult a jelzett tanévben a belföldi és külföldi látogatók fogadásának feladata, a reprezentáció nyűge is. Szily Kálmán államtitkár 1941. május

³³ *Évkönyv* 1940/41, 130.

³⁴ *Évkönyv* 1940/41, 138–139.

2-án és 3-án volt az egyetem vendége, aki ekkor tárgyalt minden függőben lévő kérdésről az egyetem vezetőségével. A legégetőbb probléma – a szüneteltetett tanszékek – kapcsán is új, reményteljes ígéretekkel nyugtatta meg a debrecenieket. Külföldi látogatók is felkeresték az egyetemet, igaz, ilyenek inkább csak háborús szövetségeseinktől érkeztek: 1941. május 10-én 42 német docenst fogadott az intézmény, 1941. február 21-én pedig Aldo Bizarri, az Olasz Királyi Intézetek igazgatója tisztelte meg jelenlétével az egyetemet. Bizarri az olasz kormány értékes könyvadományát is átadta az egyetem olasz tanszékének. A jeles olasz kultúrpolitikus második látogatására Trombatore Gaetano professzor beiktatása adott alkalmat.

Az 1940/41-es tanév eseményeit vizsgálva azt állapíthatjuk meg a bölcsészkarri jegyzőkönyvekből, hogy amennyire józan és sikeres volt Mitrovics az egyetem egészének működését érintő kérdések megoldásában, annyira elfogult és sikertelen volt a személyi ügyek tárgyalásakor. Nem volt sikeres például a tanítványai támogatásában. Azt gondolnánk, legalább a kutatást támogató ösztöndíjak odaítélésére tett javaslatokban biztosították a bölcsészkar professzorai a prioritást a rektor jelöltjének, de nem így történt. Az 1941/42-es tanévre szóló ösztöndíjak odaítélésére tett javaslatok megtárgyalásakor Mitrovics jelöltje nem élvezett előnyt. Az odaítélendő támogatásokról az 1941. március 12-i XIII. rendes kari tanácsülésen döntöttek. A pedagógia professzora Lengyel Imre kérvényét támogatta, aki Pestalozzi magyar kapcsolatainak tanulmányozását tűzte ki célul.³⁵ Őt kiemelten ajánlotta a filozófia-pedagógia-esztétika albizottsághoz folyamodók közül.³⁶ Vele szemben Tankó Béla professzor Puskás Zoltán tanítóképző-intézeti esküdtfelügyelőt és Csendes József gimn. helyettes tanárt támogatta. A kar a javaslatok ismeretében úgy határozott, hogy Lengyel Imrét és Puskás Zoltánt „*aequo loco*”, tehát egyenlő helyen jelöli az egyetem által felkínált ösztöndíjra, így Mitrovics embere nem lett abszolút első a támogatandók között, csupán egy másik jelölttel megosztva élvezett támogatást. Ez az adalék is azt mutatja, hogy a bölcsészprofesszorok féltékenyen őrizték játéktérüket, autonómiájukat a rektorral szemben, akit nem annyira a felettesüknek, mint inkább érdekeik képviselőjének tekintettek.

A legsúlyosabb vereség a saját utódjának kijelölésekor érte Mitrovics Gyulát. Szabó Dezső professzor már az 1941. január 28-i VII. rendes kari ülésen felvetette a Mitrovics várható nyugdíjba vonulásával megüresedő tanszék sorsának kérdését.³⁷ Szabó profesz-

³⁵ Bölcsészkar-i ülések jegyzőkönyve 1940/41. XIII. rendes ülés (1941. márc. 12.), 91. szám, DE BTK DH Irattára.

³⁶ Lengyel Imre ebben a belföldi ösztöndíjkérelemben Pestalozzi magyar kapcsolatainak tanulmányozását tűzte ki célul. Ehhez a témához évtizedeken át hű maradt. Ennek bizonyítéka a *Könyv és Könyvtár* című debreceni kiadványsorozat 3. kötetéből származó, alábbi című különlenyomat: LENGYEL Imre, *Nemzedékek találkozása Pestalozzi szellemében: Adalék a Nevelési Emléklapok történetéhez Tavasy Lajos Váradi Szabó Jánoshoz intézett leveleiből* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1963), 141–153. Ugyancsak ezt a témát fejtegeti Lengyel a következő írásban: LENGYEL IMRE, „Váradi Szabó János (1783–1864): A munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon”, *Könyv és Könyvtár* 10. (1975): 85–134.

³⁷ Bölcsészkar-i ülések jegyzőkönyve 1940/41. VII. rendes ülés (1941. jan. 28.), 59. szám, DE BTK DH Irattára.

szor e probléma intonálásakor hangsúlyozta: fontos volna, hogy Mitrovics távozása után a pedagógiai tárgyak előadásában olyan utód kövesse a professzort, aki harmonikusan folytatja az ő megkezdett munkáját. Ezzel már elkezdte finoman előkészíteni a terepet Boda István, Mitrovics jelöltje számára.

A pedagógia tanszék betöltését véleményező bizottság 1941. május 27-én ült össze. Fest Sándor és Pap Károly, akik a bizottság tagjai voltak, jól érzékelték a Mitrovics és Tankó között feszülő ellentéteket, így a szavazástól is tartózkodtak, mondván, hogy e kérdésben nem érzik magukat illetékesnek. Mitrovics ezen az ülésen olvasta fel terjedelmes elaborátumát, melyben irreálisan magasra értékelte az általa becsült Boda Istvánt.³⁸ Hangsúlyozta, hogy Boda az 1937-es zürichi pszichotechnikai nemzetközi kongresszuson is bemutatta eddigi eredményeit. Elismeréssel nyilatkozott a Boda által indított Új élet felé című sorozatról, amelyből addig már kilenc füzet jelent meg. Különösen jelentősnek tartotta Boda azon kutatásait, amelyek a sajátosan magyar személyiségjegyek feltárását célozták meg. Mitrovics pozitív elfogultsága a bírálat minden sorából kiütközött, pontosan úgy, ahogy Karácsony Sándor munkásságának értékelésekor is világosan felismerhető volt a soraiiban a saját maga által habilitált magántanár iránti negatív elfogultság. Pedagógiai nihilizmussal, módszertelenséggel, miszticizmussal vádolta Karácsonyt, s meggyőződéssel állította, hogy Karácsony elvei ugyancsak kevésbé alkalmas programot jelentenek pedagógiai tanszék betöltéséhez. Arra is célzott, hogy komoly tudományos fórum előtt nem állnák meg helyüket a Karácsony-féle fogalmi apparátussal rögzített gondolatok. A két hosszú bírálat mellett még röviden írt Borotvás-Nagy Sándor, Dékány István, Barankay Lajos, Makkai Sándor és Tettamanti Béla munkásságáról. A pedagógia nyugdíjba készülő professzora azzal a megállapítással zárta terjedelmes jelentését, hogy Boda István meghívását javasolta a megüresedő tanszékre.

Erre az elfogult bírálatra válaszul született meg Tankó Béla javaslata, amelyben szembefordult kollégájával, s kijelentette, hogy Mitrovics jóval értékén felül mutatott be egy lehetséges pályázót, a szegedi egyetemen habilitált Boda Istvánt, s jóval értékén alul becsült egy másik jelöltet, Karácsonyt. Tankó visszautasította Mitrovics Karácsonnyal szembeni kifogásait, közölte, hogy a debreceni magántanár esetében szó sincs nihilizmusról, inkább kritikizmusról lehet helyette beszélni, a „*krinein*” szó eredeti értelmében, Karácsony szétválasztja a szükségest, a lényegest, a magyar észjárásban

³⁸ Boda Istvánról meglehetősen negatív képet kapunk Sziklay László önéletírásából. Az eredendően francia szakos nyelvtenárra – aki ekkoriban még csak magántanári „hobby” keretében foglalkozhatott pszichológiával – így emlékezett vissza Sziklay: „Közvetlen főnököm, Boda István nem adott át a francia- és olaszórákból semmit – a németet és az angolt tanársegéd társam, Makay Attila tanította –, ellenben nekem minden egyes óráján jelen kellett lennem. Ott ültem mellette szóltalanul a katedrán, és vagy unatkoztam, vagy bosszankodtam, olyan pocskék módon, mechanikusan akarta a hallgatók fejébe beleverni az idegen nyelvű szöveget. Persze, magyarulkodás erre is akadt, főleg akkor, amikor én – minden óra után – elég savanyú ábrázattal vonultam ki a teremből. Egy szó kritikai megjegyzést sem fűztem a lezajlott, órának csúfolt unalombalmazhoz. Bodat majd megütötte a guta mélységes hallgatásom miatt.” SZIKLAY László, *Egy kassai polgár emlékei* (Pozsony: Kalligram, 2003), 412.

meglévő alaptörvényeket attól, ami nem tartozik bele ebbe a törvényszerű életbe. A módszertelenség vádját hasonlóképpen visszautasította Tankó, azt állítva, hogy igenis a legszigorúbb módszeresség jellemzi Karácsonyt, de ez nem a skolasztikus formai módszeresség, hanem az új tartalomhoz igazodó módszer. Végül azzal zárta a filozófiaprofesszor a fejtegetését, hogy Karácsony éppúgy megérdemelné a tanszékre való meghívás kitüntetését, mint az a személy, akit Mitrovics előterjesztése ajánl. Azt kérte, hogy a kar pályázat útján töltsse be a pedagógia tanszéket. A történet folytatása ismert.

Mitrovics vereségtudatát, sértettségét jól érzékelteti az az epizód, amely egyben a rektorságának a záróakkordja is volt. Az 1941. június 9-i kari ülésen ugyanis nyugdíjba vonulása alkalmából a kar professzorainak megbízottja ünnepélyes beszéddel kívánta köszönteni a 70 éves pedagógiaprofesszort.³⁹ Mitrovics azonban még a laudáció megkezdése előtt távozott az ülésteremből, s e tényt aláhúzva rögzítették a tanácsülésről készült jegyzőkönyvben. Így a laudáció az ő távollétében hangzott el. Valószínűleg ezzel a gesztussal kívánta a kollégái tudomására hozni, hogy nem tudja megbocsátani nekik a rektorsága idején tapasztalt rezisztenciát.

Mitrovics utóélete, emlékezete

Mitrovics utóélete nem alakult szerencsésen. Az államszocializmus negyven szűk esztendeje alatt teljesen kimaradt a pedagógiai kánonból, amikor néha mégis megemlégték, akkor az „idealista pedagógia” képviselőjeként, egy túlhaladott irányzat tipikus alakjaként került szóba. Berencz János például egyik írásában úgy állította be Mitrovicsot, mint aki a pedagógiai elméletet és a gyakorlatot mesterségesen elválasztotta egymástól, és nem is kereste egyikben a másik igazolását. Azzal a leszűkítő értelmezéssel, amely a szocialista pedagógia korai korszakában vált általánossá („a gyakorlat az elmélet próbaköve”) valóban nem egyeztethetők össze sem Mitrovics, sem a többi 30-as években alkotó pedagógiatudós (pl. Prohászka, Kornis) gondolatai, hiszen ők nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a nevelés elméletének annál, hogy pusztán a gyakorlat jobbá tételét, korszerűsítését szolgálja. Berencz az eredeti kontextusból kiragadva idézi Mitrovicsnak azt a megállapítását, amely az elmélet ignorálásának veszélyére figyelmeztet a nevelői gondolkodásban. A következő gondolatot idézi Berencz a megtagadott, „idealistának” bélyegzett, egykori debreceni professzortól: „A pedagógiatudomány az emberi nem pedagógiai tapasztalatainak letéteményese. Aki erről lemondana, a pedagógus-hivatást állati színvonalra süllyesztené, mert az ember cselekvését a faji tapasztalat előzményéhez fűzi.”⁴⁰ Az különösen érdekes volt ebben az időszakban, hogy bár Mitrovics pedagógiáját csak

³⁹ Bölcsészkar-i ülések jegyzőkönyve 1940/41. XVII. rendkívüli ülés (1941. jún. 9.), 157. szám. DE BTK DH Irrattára.

⁴⁰ Az idézett gondolat Mitrovics nevelésméleti összefoglalásának (*A neveléstudomány alapvonalai* című munkának) a 69. oldalán található. BERENCZ János, „A pedagógiai kutatás néhány időszerű kérdése”, in BAKOS József, szerk., *Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve* 6, (1960): 124.

mint meghaladott, elavult elméleti rendszert említhették a kor neveléstudósai, a tanárképző főiskolák pedagógiai tanszékein és pl. a debreceni egyetem Neveléstudományi Tanszékén is olyan oktatók tanítottak, akik egykor Mitrovics hallgatói vagy munkatársai voltak (Zombor Zoltán, Somos Lajos, Porzsolt István, Jausz Béla, Osváth István). A régi tanítványok némelyike mégis volt olyan bátor az államszocializmus évei alatt is, hogy megemlítette és elismeréssel méltatta Mitrovics tanári érdemeit. Így például Mihály János hajdúböszörményi gimnáziumigazgató 1979-ben, a 65. születésnapja alkalmából készített interjújában így nyilatkozott Mitrovicsról és a többi egyetemi professzoráról:

„Professzoraim már idősek voltak, Millecker [sic!] Rezső is, Rugonfalvi Kiss István is, akinek Szekfűvel folytatott örökös problémái alapján megismertük Szekfű Gyulát. Mendöl Tibortól tanultam a szociológiai szemléletet, Szűcs Sándortól a néprajz iránti érdeklődést, Ecsedi Istvántól a valóságközelséget. És sokat Mitrovics Gyulától, pedagógia professzoromtól. Elsősorban azt, hogy az embernek soha ne legyenek elintézetlen ügyei, mert azok szétzilálják, szétoldják a személyiséget. Tőle tanultam: a legfontosabbat, hogy rendszert vigyünk az életünkbe.”⁴¹

1989 után joggal remélhető volt, hogy a többi, korábban megtagadott pedagógia-professzorhoz (Prohászka-hoz, Karácsony-hoz) hasonlóan Mitrovics is a helyére kerül a hazai pedagógiai historiográfiában.

A rendszerváltás utáni időszak azonban nem hozott végleges tisztázást Mitrovics pedagógiájának megítélésében. A jelentősebb összefoglalásokból kihagyták vagy csak éppen érintőlegesen említették meg bennük a pedagógia első debreceni egyetemi professzorának munkásságát. Így pl. Köte Sándor jelentős munkája, *A hazai neveléstudomány tudományelméleti alapkérdései* című áttekintés tíz jelentős hazai pedagógus elméleti rendszerét taglalja, Mitrovicsé azonban nincs köztük. Mitrovics Gyuláról mindössze a könyv legutolsó lapján, egy lábjegyzetben olvashatunk Köte művében.⁴² Nem sikerült sokkal szerencsésebben Mitrovics értékelése a debreceni pszichológusképzés 20. évfordulójára kiadott emlékkönyvben sem. Itt a Karácsonnyal való szembeállítás kontextusában minősítik az előd munkásságát. A következőben ragadják meg XX. század végi értékelők a kettejük közti fő különbséget a pszichológiához való viszonyulásuk tekintetében: „Míg Mitrovics Gyula a pedagógiai mondanivalójának alátámasztására, bizonyítására használta a pszichológia már meglévő eredményeit, addig Karácsony Sándor maga konstruált egy olyan lélektant, amelynek a révén interpretálni tudta pedagógiai tételeit.”⁴³ Amellett, hogy nem tartjuk szerencsésnek a kontrasztos jellemzést, úgy érezzük,

⁴¹ BÉNYEI József, *Akiknek megszólalt a világ: Interjúk, portrék (1962–2002)* (Debrecen: Stílus Kiadó, 2004), 258.

⁴² KÖTE Sándor, *A hazai neveléstudomány tudományelméleti alapkérdései* (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1997), 245.

⁴³ ÁDÁM Péter és TÓTH László, „A pszichológia története a debreceni egyetemen”, in Kovács Zoltán, szerk., *A debreceni pszichológusképzés 20 éve* (Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Pszichológiai Intézet, 1994), 7.

felületes és némileg torzított a fenti megállapítás. Mitrovics ugyanis nemcsak felhasználta a pszichológia már meglévő eredményeit, hanem gazdagította is azokat, és azt is hangsúlyoznunk kell, hogy jóval jelentősebb szerepet szánt a pszichológiának annál, hogy pusztán „*ancilla paedagogiae*” legyen. Úgy gondolta, hogy a pszichológiai kultúra fejlesztésével emberségünk bontakozhat ki magasabb szinten, ebben az értelemben a pszichológia az embernevelés legadekvátabb eszközeinek egyikévé lép elő.

A 2000 utáni években a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Intézetében Brezsnányánszky László irányításával indult el egy többéves kutatás, ennek keretében vizsgálta meg és tárta fel a saját kutatását „Debreceni Iskola” névvel megcímkéző kutatócsoport azoknak a tudósoknak a munkásságát, iskolateremtő tevékenységét, akik a debreceni egyetemi oktatás elindulásától kezdve 1970-ig az itt oktatott neveléstudomány tartalmait és irányvonalát meghatározták.⁴⁴ E kutatás során születtek újabb tanulmányok Mitrovics Gyula tudományos pályájáról, tanári munkásságáról és tanítványi köréről, többek között a jelen tanulmány szerzőjének tollából is.⁴⁵ Reményeink szerint ezek a dolgozatok hozzájárultak a jeles esztéta és pedagógus munkásságának szélesebb körben való megismertetéséhez és kiegyensúlyozottabb értékeléséhez. Természetesen a következő kutatói nemzedéknek is maradtak feladatok a Mitrovics-iskola kutatásával kapcsolatban: a jelentősebb tanítványok életútjának feltárása, a professzornál doktorált tanárok részletesebb pályaképének megírása rájuk vár.

⁴⁴ BREZSNYÁNSZKY László, szerk., *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

⁴⁵ VINCZE Tamás, „Mitrovics Gyula, az egyetemi professzor”, in BREZSNYÁNSZKY, szerk., *A „Debreceni Iskola”...*, 104–117; VINCZE TAMÁS, „Mitrovics Gyula »műhelye« a Debreceni Egyetemen”, in BREZSNYÁNSZKY, szerk., *A „Debreceni Iskola”...*, 118–127; VINCZE TAMÁS, „Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói”, in BREZSNYÁNSZKY, szerk., *A „Debreceni Iskola”...*, 128–139.